

EFLAKİ'NİN MENAKİB'UL ARİFİN ADLI ESERİNE GÖRE ANADOLU SELÇUKLULARIN TOPLUM YAPISINDA KADININ DURUMUNA BAKIŞ

Merve DEVECİOĞLU*

Öz

Türklerin Arap coğrafyasında etkin bir askeri güç olması ve Abbasiler ile dostane ilişkiler kurması neticesinde başlayan Türk-Arap ilişkileri, Bizans- Arap çatışması neticesinde kuvvetlenmiştir. Çeşitli sebeplerden dolayı kendilerine yeni yurt arayışı içine giren Türk boylarının Anadolu kapılarına dayanmaları ve 1071 yılında gelen Malazgirt zaferi ile Anadolu'ya yerleşme süreci, böylelikle Anadolu'nun İslamlaşma süreci de başlamıştır. Moğol istilasının baş göstermesi ve bunun neticesinde birçok veli ve sufînin Anadolu'ya kaçması sonucunda Anadolu'da tasavvuf hareketleri baş göstermiştir. Sûrat ile artan bu hareket Anadolu'nun her yanını sarmış ve halkı büyük oranda etkilemiştir. Tasavvuf cereyanlarından bir tanesi de Mevlevilik'tir. Mevlevilik'te diğer sufi çevrelerin aksine toplumda kadının varlığı göz ardı edilmemiş, aksine kadının toplumun bir parçası olduğu her fırsatta dile getirilmiştir. Kadının hem dini toplantılarda hem de aile içerisinde koruduğu bu konumu biz Menakibü'l Arifin'den öğrenmekteyiz. Ahmed Eflaki'nin bu eserinde kadınların rivayetlerinden, Mevlana'nın kadına bakış açısından, kadının meclislerdeki haklarından kısacası Türkiye Selçuklu Devleti döneminde kadının toplumdaki konumundan bizlere bilgiler aktarılmaktadır. Bu sebeple biz bu çalışmamızda Eflaki'nin eserine dayanarak Türkiye Selçuklu Devleti döneminde gerek Türk kadınının gerekse Türk kültürüyle özdeşmiş kadının toplum içerisindeki yerini açıklamaya çalışacağız.

Anahtar kelimeler: Ahmed Eflaki, Kadın, Menakibü'l Arifin, Mevlânâ, Malazgirt Zaferi, Türkiye Selçuklu Devleti.

A Glance At The Situation Of Women In The Social Structure Of Anatolian Seljuks According To The Eflaki's Work "Menakib'ul Arifin" Abstract

Turkish-Arab relations, that had begun as a result of Turks becoming a significant military power in Arab lands and establish friendly relations with

* İstanbul Aydın Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi.

Abbasids, got stronger as a consequence of Byzantine-Arab conflict. With Turkic tribes, who had started to search for a new home for multiple reasons, to reach at the Gates of Anatolia and with the Victory of Manzikert in 1071, the process of settling in Anatolia, and the process of Islamization of Anatolia as well, had started. With Mongol invasion and the consequent fleeing of Veli's and Sufi's to Anatolia, Sufism movements had started in Anatolia. This movement which grew fast have spread throughout the Anatolia and affected the people to a large extent. One of the streams of Sufism is Mevleviyeh. On the contrary to the other Sufi neighborhoods, in Mevleviyeh, the existence of women in society has not been denied and it is strongly emphasized that women both in religious meetings and in family from the book of "Menakibü'l Arifin". In this work of Ahmed Eflaki, there are informations about rumors of women, Mevlana's perspective a woman, the rights of women in social environment and the social position of women in Seljuk State of Turkey in general. Thus, in this study that relies on Eflaki's work, we will try to explain the role of both Turkish women and the women that reflects the Turkish Culture, in the society in the Seljuk State of Turkey.

Keywords: Ahmed Eflaki, Woman, Menakibü'l Arifin, Mevlana, Viktory Of Manzikert, Seljuk State Of Turkey.

Giriş

XI. asrın ilk çeyreğinde Oğuz boyları, Maveraünnehir'den Azerbaycan ve Güney Kafkasya'ya yayılmış, Bizans İmparatorluğu'nun sınırlarına yerleşmişlerdir. İslam coğrafyasında büyük bir tehdit oluşturan Bizans İmparatorluğu Oğuz Türkleri tarafından ortadan kaldırılmıştır.¹ Türkler yerleştikleri coğrafya itibarıyla İslamı tanımaya ve yavaş yavaş kabullenmeye başlamışlardır. Gerek Türkistan'da Arap hâkimiyetinin kurulması gerekse Maveraünnehir'in ötesinde büyük bir Türk devletinin kalmayışı Türklerin İslamlaşması sürecinde önemli bir role sahiptir.² Hakkı Dursun Yıldız'ın ifade ettiği gibi Türklerin Müslümanlık ile tanışmaları ve bu din ile münasebetleri askeri amaçlar neticesinde olmuştur.³

Türklerin İslamlaşma sürecinde büyük bir rol de sufilere aittir. Toplum da etkin bir vasfa sahip olan bu çevre sayesinde Türkler arasında İslamiyet kitlesel olarak yayılmaya başlamıştır.⁴ Bu kitlesel hareketlerin başlangıcı IX. - X. yüzyıla kadar dayandırılmaktadır. Bazı Arap müverrihleri X. yüzyılda Türklerin İslamiyet ile arasında bir bağ olmadığını ifade etmiş olsalar da kaynaklar bize durumun tam tersini ifade etmektedir.⁵

¹ İsmail Hami Danişmend, *Türkler ve Müslümanlık Türk Irkı Nasıl Müslüman Olmuştur*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2019, s. 58.

² Türklerin tek Tanrı inancı ile İslamiyet'teki Allah inancı, Eski Türk inancısında olduğu gibi İslamiyet'te Allah'a kurban takdim edilmesi inancı gibi ortak özelliklerin var olması İslamiyet'in Türklerin bünyesine uygun olduğunu ve kolayca ısınabilmesini sağlamıştır. Bkz. Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 6. Basım, Ankara 2017, s. 6.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, Nisan 2011, s. 185-220; ayrıca bkz., Gürhan Bahadır, "Ortaçağ Anadolu'sunda Türk-İslam Medeniyetinin Oluşması (636-1100)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 16, Yıl: 2011, s. 113-126.

⁴ Köymen, a.g.e., s. 6.

⁵ V.V. Bartold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, terc. Râgıp Hulusi Özdem, Haz. Kâzım Yaşar Koprıman - İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara 2017, s. 46.

Türklerin Anadolu'ya Gelişi

Türkler Anadolu'ya Selçuklulardan daha önce VII. - X. yüzyıllarda girmişlerdir. Çeşitli durumlardan dolayı Horasan'dan atılan Türkler, Tarsus'tan Erzurum'a kadar uzanan bölgeye yerleşmişlerdir. Anadolu'nun Türkleşmesi Oğuzlardan çok önce başlamıştır. Kalaç, Karluk, Kanklı ve Kıpçak boyları yerli halkı çoktan benimsemişlerdir.

XI. asrın başlarında Selçukluların komutanlığı altında Oğuz birlikleri Anadolu'ya girdiler.⁶ Bununla birlikte Malazgirt zaferi neticesinde Anadolu hızlı bir şekilde İslamlaşmaya başlamıştı.⁷

Anadolu'da Tasavvuf Cereyanı

İslam alemindeki tasavvuf cereyanı daima artan bir kuvvetle bütün İslam memleketlerini işgal ve istila etmiş, her tarafa hızla yayılmıştır. Bu durum XII. ve XIII. yüzyıllarda İran'da, Türkistan coğrafyasında, Suriye'de, Mısır'da, Anadolu'da birçok tekkelerin vücuda getirilmesine neden olmuştur.⁸ Oğuz Türkleri Anadolu'ya yerleştikleri zaman, İslam alemindeki tasavvuf cereyanı yukarıda değindiğimiz İslamlaşma süreci içerisinde gelişmiştir. Anadolu'nun büyük kısmının fethi tamamlanıp siyasi ve içtimai ortam iyice güçlendikten ve istikrara kavuştuktan sonra, çeşitli tasavvuf akımlarının, muhtelif tarikatlara mensup şeyh ve dervişlerin bu bölgeye yerleştiklerini görmekteyiz.⁹

Moğol istilasının öncesi ve sonrası dönemlerde yaşayan birçok alim ve mutasavvıflar için Anadolu yerleşim yeri olmuştur. Mevlânâ Celaledin-i Rumi, Sarı Saltık, Hacı Bektaş-ı Veli, Ahi Evran¹⁰ gibi veli şahsiyetler Anadolu'nun kültür ve irfan hayatına yön vermiştir.¹¹ Bahsi geçen isimlerin Anadolu'ya gelmelerin-

⁶ Bu topraklara hâkim olan Bizans'ın Türklerden korunmak için aldığı çeşitli önlemlere rağmen Türkler Doğu'daki, Güney'deki, Kuzey'deki uçları hâkimiyeti altına almış ve Bizans Devleti'ni adeta bir kıskaç içerisine almışlardır. Bkz. V.A. Gordlevskiy, *Küçük Asya'da Selçuklular*, Türk Tarihi Kurumu, terc. Abdülkadir İnan, Yay. Haz. Timurhan Omorov, 2. Baskı, Ankara 2019, s. 25-26.

⁷ Bu süreçte bir tarafta Türkiye Selçukluları diğer tarafta Danişmend, Çaka ve Mengücek gibi Türk beylerinin Anadolu'nun dört bir yanına yaptıkları fetihler neticesinde, bu bölge Türkmen göçlerine sahne olmuş ve Anadolu'nun Türkleşmesi gerçekleşmiştir. Bkz. Sedat Biçak, "Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI. - XIV. yy.)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007, s. 131.

⁸ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, 12. Baskı, Ankara 2012, s. 196.

⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011, s. 169. Türkiye Selçuklu Devleti kuvvetlenerek birçok Türk-İslam merkezleri kurulunca İslam memleketlerinin umumi ananesine bağlı olunarak oralarda da tekkeler vücuda getirilmiş; etraftan gelen veya orada yetişen dervişler, şeyhler Anadolu muhitinde de kuvvetli bir tasavvuf cereyanı uyandırmaya muvaffak olmuşlardır. Bkz. Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 200.

¹⁰ Reşat Öngören, "Mevlâna Celaledin Rumi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara 2004, s. 441-448; Machiel Kiel, "Sarı Saltuk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul 2009, s. 147-150; Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektaş Veli", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 14, İstanbul 1996, s. 455-458; İlhan Şahin, "Ahi Evran", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul 1988, s. 529-530.

¹¹ Haşim Şahin, "Mevlâna'nın Yaşadığı Dönemde Anadolu'da Kültürel Hayat", *Lacivert Yaşam Dergisi*, Sayı: 63, İstanbul, Aralık 2019, s. 44. Bilhassa XIII. yüzyılın başlarında Anadolu başta Mevlânâ Celaledin-i Rumi olmak üzere, birçok alim ve mutasavvıfa ev sahipliği yapmıştır. Bkz. Köprülü, *a.g.e.*, s. 200-201.

deki en büyük etki Moğol istilasının Türkistan coğrafyasının ve hemen sonrasında İran'ı, Irak'ı kasıp kavuruyor olması da en büyük etkenlerden biridir.¹²

Anadolu'da Mevlânâ ve Mevlevilik Tesiri

Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetimine I. Alâeddin Keykubat geçmiş ve bulunduğu süre itibarıyla Türkiye Selçukluları'na kültürel olarak en parlak dönemi yaşatmıştır. Bu dönemde yaşanan Moğol istilasından kaçan, sufi çevrelerden sayılan ve Mevlânâ'nın babası olan Bahaeddin Veled Anadolu'ya gelmiştir.¹³ Bahaeddin Veled'in ölümünden sonra tarih sahnesine Anadolu coğrafyasında güçlü bir ses olarak Mevlânâ Celaleddin Rumi çıkmıştır. Bu topraklarda kadın-erkek, yaşlı-genç, fakir-zengin kısacası her kesimden kişileri etrafına toplamıştır. Mevlânâ, Muhyiddin Arabi'den sonra Anadolu'da çok güçlü bir tasavvuf anlayışı ortaya koymuştur. *Vahdet-i Vücut*'ü ilahi bir aşka dönüştüren yani ilahi aşkı merkez alan bir anlayıştır.¹⁴

Mevlânâ, babası ile Moğol istilasından kaçarken Şam, Halep gibi dönemin önemli kültür merkezlerinde eğitimini tamamlamış, vefatından sonra bile Osmanlı topraklarında uzun yıllar tesirini sürdürmüştür.¹⁵ Öyle ki İbn Battûta'nın seyahatnamesinde bile hikâyesi yer almıştır.¹⁶ Mevlânâ her ne kadar şair olarak bilinse dahi o mutasavvıflığı ile ön plana çıkmıştır ve onu çevresinden ayıran en çarpıcı durum ise diğer mutasavvıfların aksine meclislerinde kadını geri plana atmaması olmuştur.¹⁷

Eflaki'nin Menâkıb'ül Ârifin Adlı Eserine Göre Anadolu Selçukluların Toplumsal Hayatında Kadına Bir Bakış

Yukarıda zikrettiğimiz gibi IX. asırdan itibaren başlayan Anadolu'nun Türkleşmesinde dervişlerin ve velilerin etkisi büyüktür. Anadolu coğrafyasında, Türk ve İslam kimliğinin bir araya gelmesi ile Anadolu'da ortaya çıkan

¹² Ocak, *a.g.e.*, s. 170-171.

¹³ Eflaki'nin eserinde Mevlânâ'nın babası olan Bahaeddin Veled bazı rivayetlerde Baha Veled olarak zikredilmiştir. Baha Veled'in geliş serüvenini kısaca özetlemek gerekirse; Mevlânâ henüz üç yaşındayken Moğol zulmünden kaçan Bahaeddin Veled Belh'ten Nişabur'a, buradan Bağdat'a, hac vazifesini yerine getirdikten sonra Şam-Halep yolu üzerinden Erzincan'a ve oradan da Malatya'ya ulaşmıştır. Bahaeddin Veled'in oğlu Mevlânâ Celaleddin Rumi buluş çağını tamamlayıp Malatya'da Gevher Hatun ile nikâhlanmıştır. Sultan Alâeddin Keykubat'ın daveti neticesinde Bahaeddin Veled ve ailesi Konya'ya yerleşmiştir. Baha Veled, gerek Sultan Alâeddin Keykubat tarafından gerekse Anadolu halkı tarafından büyük hürmet ve değere mazhar olmuştur. Son dönemlerinde dahi ilim ile hemhal olmuş ve H. 628 yılında vefat etmiştir. Bkz. Köprülü, *a.g.e.*, s. 213-214.

¹⁴ Ocak, *a.g.e.*, s. 174-175.

¹⁵ Ali Üremiş, sahasında doğup gelişen ve geniş çevrelere bilhassa devlet adamlarına kadar ulaşmış onları etkileyebilen ilk ve en büyük ismin ve tarikatın hiç şüphesiz Mevlânâ ve Mevlevilik olduğunu belirtmektedir. Ali Üremiş, "Türkiye Selçuklularında Bazı Sünni Tasavvuf Hareketleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, Konya, Aralık 2010, s. 295.

¹⁶ İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2017, s. 283.

¹⁷ Mevlana'nın eserlerinde hâkim olan unsur tasavvufur. Dönemin siyasi ve savaş karışıklıkları içerisinde sıkışmış, halkın gönüllerine seması, musikisi ile su serpmiş ve onlara yeni ufuklar açmıştır. Mevlânâ, her zaman halkın içinde olmayı tercih etmiş, zaman zaman yüksek tabakadan görüşmek isteyen kişileri geri çevirmiştir. Çevresinde bulunan müritlerine her zaman fakirliği nasihat etmiştir. Çünkü Mevlânâ'ya göre; saltanat ve debdebe hevesi dervişlerin gönüllerine ağırlık veren unsurlar olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Üremiş, "a.g.m.", s. 300.

göçebe İslam kültürü bu bağlamda önemli bir yere sahiptir. Türklerin Anadolu fütuhâtı ile kendilerine nüfuz sahası bulan derviş ve veliler verilen imtiyazlar sayesinde buldukları yerlerde tekkeler kurmuşlardır. Bu durum sonucunda belli kitlelere ulaşmışlardır. Özellikle konu başlığımız olan Mevlânâ Celâleddin Rumi bu duruma birinci örnek sayılabilir. Bahsi geçen dervişlerin, kurulan tekkelerin, dönemin toplum yapısının ve kültürel hayatının incelenmesi için öncül kaynaklar arasında menkıbeleri işaret etsek yanlış olmayız. Özellikle Anadolu Selçuklu devrinde teşekkül eden veli kültü ile birlikte bu dönemde birçok menakıbnâme kaleme alınmıştır. Bunlardan bir tanesi bizim de incelemiş olduğumuz Ahmed Eflakî'nin kaleme almış olduğu *Menakub'ül Arifin*'dir.¹⁸ Çalışmamızın detaylarına geçmeden bahsi geçen bu eserde bazı zamanlar müellif tarafından çelişkili ifadeler yer verilmiş olsa da dönemine ışık tutan önemli bir kaynak olduğunu belirtmek isteriz.

İslami bir kimliğe bürünen Anadolu kadını, gerek yaşantısı gerekse davranışları ile bu dini en güzel şekilde temsil etmiştir. Selçuklu kadını ise dindar, ibadetine düşkün, hayrı seven ve samimi bir Müslüman olarak kaynaklarda geçmektedir.¹⁹ Bununla birlikte Selçuklu kadını Büyük Selçuklu Devri'nden hatta İslam öncesi dönemden itibaren her bakımdan üstün konumda, sözü geçen bir kişi olarak tarihte yer almıştır. İslam Öncesi Türk tarihinin ana kaynaklarının başında gelen Orhun Yazıtları'nda *“Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İteriş Kağanı, annem İbilge Hatunu göğün tepesinde tutup yukarı kaldırmış olacak...”*²⁰ sözlerinden de anlaşıldığı üzere Türk devlet ve milletinin yönetiminde kadın her zaman söz sahibi olmuştur. Osman Turan kadının eski Türk içtimai ve siyasi hayatında müstesna bir mevkiye sahip olmasını devletin feodal bünyesine yeni bir unsur olarak eklendiğini ifade etmektedir.²¹ Bununla birlikte Selçuklular dönemini düşünecek olursak, her ne kadar Fars kökenli olup sarayda büyük nüfuz sahibi olan Nizamü'l-Mülk *Siyaset-nâme* adlı eserinde;

“Padişahın asları üst yapmaları lazımdır. Zira, bundan büyük zararlar doğar. Padişah güçsüz ve haşmetsiz olur. Bilhassa, peçe taşıyan ve akılları mükemmel olmayan kadınlar. Onların gayeleri, yerinde kalacak olan asil bir nedildir. Ne kadar daha asil olurlarsa, o kadar daha layık, ne kadar namuslu (mestürter) ve dindar olurlarsa, o kadar övülmeye değer. Padişahın karları ferman verici oldukları takdirde (onlar) hep garaz sahiplerinin duyduklarını emrederler; erkeklerin dışarıdaki ahvali kendi gözleriyle görmekte oldukları gibi, göremezler; sonra kadın hacip veya hizmetçi (hâdim) gibi onların yardımcılığında bulunanların söyledikleri ge-

¹⁸ Tahsin Yazıcı, “Menâkıbü'l-Ârifin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, İstanbul 2004, s. 114-115; Tahsin Yazıcı, “Ahmed Eflakî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul 1989, s. 62.

¹⁹ Biçak, “a.g.m.”, s. 131.

²⁰ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, KA Doğu Yüzü, Boğaziçi Yay., İstanbul 2009, s. 13.

²¹ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 2013, s. 141.

reğince ferman verirler. Bunun neticesi olarak, onların fermanları, çoğunlukla hakikat hilafına olur. Bundan ise, fesat doğar; padişahın haşmeti ziyan görür, halkı (merdum) sıkıntı içine atarlar; mülk ve dinde karışıklık meydana gelir; insanların veya reayanın malları telef olur.”²²

şeklinde ifade etse de Selçuklu hatunları arasında Tuğrul Beyin hanımı Altuncan Hatun, Alp Arslan'ın hemşiresi ve El-Basan'ın karısı Gevher, Melik-Şah'ın zevcesi meşhur Terken, Mehmet Tapar'ın zevcesi Gevher ve “*yeryüzü melikesi*” unvanını taşıyan Sultan Sancar'ın hatunu Terken²³ bunların meşhurları olup kendilerine ait büyük iktaları, divan teşkilatı ve askerleri mevcut idi.²⁴ Öyleki söz konusu hatunların devletin bekası için askeri savunmada en ön saflarda çarpıştıkları da kaynaklarda zikredilmektedir. Kayıtlara göre, Bizans İmparatoru Manuel Komnenos'un Konya'yı kuşatmasında, ordusu ile şehir dışına savunma yapmak durumunda kalan Sultan Mesud, şehrin kale ve sur savunma görevini hanımına bıraktığı görülmektedir.²⁵ İki taraf arasında cereyan eden mücadeleler esnasında Manuel'in, Sultan Mesud'un esir edildiğine dair çıkarttığı şayanın doğru olmadığı anlaşılınca kadar zor anlar yaşayan hatun Konya içinde düzen ve intizamı korumak için elinden gelen gayreti göstermiştir. Kimnanos'un kaydına göre Bizans İmparatoru Manuel surları savunan ve şehrin idaresini elinde tutan sultanın hanımına bir mektup göndererek “*Bilmenizi isteriz ki, imparatorluğumuzun kölesi olan sultan yaşıyor. Savaşın tehlikelerinden kaçtığı için hayatta*”²⁶ şeklinde ifade etmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere Selçuklu kadınları sarayda etkili oldukları kadar savaş sırasında da eşlerinin yerine görevde bulunmuşlardır. Öyle ki şehrin savunmasında canları pahasına görev almaktan kaçınmamışlardır.

Eflaki'nin eserinde kadınlar dindar ve toplumun gerisinde değil aksine tekkenin ön saflarında yerini almıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mevlânâ gerek sohbetlerinde, gerek semalarında kadını geri plana atmamıştır. Bulduğu meclislerde kadına ön saflarda yer vermiştir. Hatta bazı zamanlar veliye kadınların evlerinde sema toplantılarını düzenlemiştir. Eflaki bu durumu şöyle aktarmaktadır: “...bir gün zamanın veliyesi olan Kiramana Hatun'un bağındaydık.

²² Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, TTK Yay., Ankara 2013, s. 131-132. Necati Gültepe'ye göre, Sultan Melikşah'a muhalefet eden veya başkaldıran Selçuklu Prenslarının itaat alınmasında büyük hizmeti geçen Nizamülmülk Türk töresine göre özgür bir ortamdan gelen kadın konusunu, ayrıksı fikirleri ve telkinleri ile etkilemiştir. Selçuklu ve Osmanlılar Nizamülmülk öğretisinden etkilendiğinden, kadının durumu toplum içerisinde gerileyerek sosyal hayattan çıkarılmıştır. Bkz. Necati Gültepe, *Türk Kadın Tarihine Giriş*, Ötügen Yay., İstanbul 2017, s. 210-211.

²³ Karahanlılara ait Terken unvanı aslında bir isim olmayıp Melike (prenses) manasında ve bu telaffuzda olduğu artık ispat edilmiş ve ilim alemince de kabul olunmuştur. Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türkistan Medeniyeti*, Ötügen Yay., İstanbul 2011, s. 311-312. Ayrıca bkz. Gülay Ögün Bezer, “Terken”, *TDV İA*, Cilt: 40, İstanbul 2011, s. 509.

²⁴ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötügen Yay., İstanbul 2011, s. 311.

²⁵ Işın Demirkent, *Ioannes Kimnamosu'un Historia'sı (1118-1176)*, TTK Yay., Ankara 2001, s. 40. Niketas, Konya'nın savunmasını Mesud'un kızlarından birinin gerçekleştirdiğini yazmakta ve rivayete göre Türklerin yanına sığınan Ioannes Komnenos ile yaşayan kızın babası Sultan adına savunmayı başarı ile yaptığı anlatılmaktadır. Bkz. Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, terc. Fikret İşıltan, TTK Yay., Ankara 1995, s. 36. Ayrıca bkz. Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK Yay., Ankara 2003, s. 123-124.

²⁶ Kesik, a.g.e., s. 124.

*Mevlâna üç gün üç gece sema etti; heyecanlar içindeydi...*²⁷ On ikinci yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'da kaynakları Türkistan ve Orta Doğu'ya dayanan birtakım tasavvufi hareketler cereyan etmiştir. Bu akımlar ise toplumda ters etki yaratmamış aksine halkın benimsediği büyük kitleler haline dönüşmüştür.²⁸ Şüphesiz ki bu kitlelerde kadının yeri ve rolü yadsınamaz bir gerçektir. Hiç şüphesiz en çok kadın mürideye sahip olan tarikat Mevlevilik olmuştur. Özellikle saray erbabından sayılan kadınların desteğini arkasına almıştır.

Zikredilmesi gereken en önemli saray kadınlarından biri Gürcü Hatun'dur. Gürcü Hatun Muineddin Pervane'nin karısıdır. Maddi ve manevi güçlü bir nüfuza sahip olan Gürcü Hatun'un Mevlânâ'ya sıkı sıkıya bağlı bir müride olduğunu yine kaynaklardan elde edilen bilgilerden öğrenmekteyiz. Eflaki'nin eserinde şöyle bir hikâyeye zikredilmiştir: *"...Pervane'nin evinde büyük bir sema vardı. Mevlânâ hazretleri halvethaneye girip namaza başlamıştı. Gürcü Hatun hazretleri, dostların yemesi için iki büyük sini hotab göndermişti..."*²⁹ Mevlânâ'ya bağlılığını ve özlemine her fırsatta belli eden Gürcü Hatun için:

*"...Zamanın kraliçesi, dünyanın hanımı ve sultanın karısı olan Gürcü Hatun (Tanrı rahmet etsin) Mevlânâ hanedanının muhiplerinden ve has müritlerinden. Daima Mevlânâ'nın verdiği şevkin ateşi içinde yanıyordu. Tesadüfen Kayseri'ye gitmek istedi. Sultan onu reddedemedi; çünkü o kadın, seçkin ve verdiği kararlardan dönmeyen bir kadındı. Fakat Gürcü Hatun, Mevlânâ hazretlerinden aylık ateşinin yüküne tahammül edemezdi..."*³⁰

Sarayın güçlü kadını Gürcü Hatun'un Mevlânâ'ya ne denli bağlı ve hürmetkâr bir müride olduğunu bu hikâyeden anlamak mümkündür. Aynı zamanda dönemin saray kadınlarının sözünün tesirli oluşu, kararlı duruşları ve kendi isteklerini yerine getirebiliyor olmaları bu rivayetlerden rahatça anlaşılabilir. Mevlânâ zaman zaman fakir müritlerinin maddi eksiklerini tamamlamak için de müridesi Gürcü Hatun'dan yardım almıştır.

*"...Şeyh Selahaddin'in kızı Hediye Hatun'u kocaya vermek istedikleri zaman Şeyh Selahaddin'in kız çocuğuna verilmesi adet olan çeyiz namuna hiçbir şey yoktu. Mevlânâ'nın haremde yaşayan kızı Mevlânâ Nizameddin ile evlendirmek istiyorlardı. Bir şekilde bu durum Mevlânâ'ya iletilmiş ve Mevlânâ; Gürcü Hatun'un sarayından bana Usta Hatun'u çağırın demiştir. Mevlânâ'nın huzuruna geldiğinde 'Kızım Gürcü Hatun'a git, benden selam söyle ve Hediye Hatun'un bu halini anlat da ona yardım etsin..."*³¹

Mevlânâ'nın bu emri karşısında Gürcü Hatun hemen çeyiz hazırlıklarını tamamlamıştır.

Saray kadınlarından bir diğer isim ise Gumac Hatun'dur. Sultan IV. Rükneddin Kılıcarşan'ın eşi olan Gumac Hatun aynı zamanda Mevlânâ'nın müride-

²⁷ Ahmet Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev. Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yay., İstanbul 2012, s. 281.

²⁸ Biçak, "a.g.m.", s. 133.

²⁹ Eflaki, *a.g.e.*, s. 317; Hotap: O devirde yapılan bir tür yemek.

³⁰ Eflaki, *a.g.e.*, s. 348.

³¹ Eflaki, *a.g.e.*, s. 546.

si olmuş ve onun yolunda önemli hizmetlerde bulunmuştur. Semalarda yapılan ballı şerbetlerin malzemeleri tamamlanamadığında Gumac Hatun'un eksiklikleri tamamladığına yine Eflaki'nin eserinde rastlamaktayız.³² Sarayda bulunan hatunların maddi konularda da rahatlıkla hareket edebildiklerini görmekteyiz. Yine diğer bir saray kadınının ismini zikretmek gerekirse o kişi, Erzincan Hâkimi Fahrettin Behram Şah'ın karısı İsmeti Hatun'dur. İsmeti Hatun, Bahaeddin Veled'in gelişini duyar duymaz atına binerek Baha Veled'in arkasına gitmiştir.³³ Buradan da anlaşılacağı gibi sarayın kadınları, veli kültüründen geri durmamış aksine isimleri hayırlar, hizmetler ile anılan şahsiyetler olmuşlardır.

Anadolu coğrafyasında Mevlevi tarikatına bağlılığını bildiren ve hizmetlerde bulunan birçok kadın veliye ve mürideye rastlamak mümkündür. Eflaki'nin eserinde yer alan birden fazla rivayette Mevlânâ'nın kerametlerine şahit olan kadın-erkek birden fazla grupların mürit olduğu bilgisine rastlanmaktadır.³⁴ Yine bir rivayette nakledilen; *"Zamanın Asiyesi olan ulu bir kadın Seyyid'in müridi olmuştu. Bir gün şaka yoluyla Seyyid'e gençliğinde, mücadele ve riyazeti kemal mertebesine ulaştırmışsın. Nasıl olur da ömrünün sonunda oruç tutmuyor ve namazların çoğunu kaçırıyorsun..."*³⁵ Burada bizce dikkate alınması gereken en önemli nokta kadının müridi olduğu Seyyid'e soru sorabiliyor oluşudur. Eflaki de bahse geçen birçok kadın ismi İslam dininde önemli şahsiyetlerin isimlerine değinerek geçmiştir. Örneğin, zamanın veliyesi İsmeti Hatun, namusluluğu hususunda ikinci bir Meryem olan, zamanın Haticesi Kira Hatun, veliye bir kadın olarak Nizam Hatun gibi birçok kadın ismi bu şekilde zikredilmektedir. Bu durum bizlere kadının Mevlânâ ve çevresinde önemli bir konuma sahip olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde eserde bahsi geçen Fatıma Hatun, bulunduğu toplumda nüfuz sahibi olan hanımlardan bir tanesidir. Eserde, Fatıma hatunun birçok kerametleri olduğu, günlerinin çoğunu oruçla geçirdiği ve geceleri de ibadet ile meşgul olduğu yazmaktadır. Yemeğini fakirler, yetimler ve dul kadınlar ile paylaştığı ifade edilmiştir. Fatıma Hatun'un gaybı bizzat gördüğü ve bu duruma layık olan kişilere de gösterdiği belirtilmiştir. Öyle ki, Tokat'ta bulunan Gürcü Hatun, Gumac Hatun ve Muineddin Pervane'nin kızına da bunları göstermiş, insanların içindeki sırlara erişebilme gibi kerametler göstermiştir.³⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere Eflaki, bazı kadın müridelerin kerametleri olduğunu, şeyhlik makamına ulaştığını bizlere aktarmıştır. Kadın sadece sohbeti dinleyen, semaya eşlik eden değil, aynı zamanda bizzat sohbeti yapan, semayı düzenleyen konumdadır.³⁷ Mevlânâ ise semayı düzenleyen, kerametler gösteren bu kadın sufileri yalnız bırakmamış, aksine onlarla sohbet halkasında bulunup, onlara eşlik ederek sema etmiştir. Aslında burada Mevlânâ'nın kadın veli kültürüne verdiği desteği apaçık görmek mümkündür.

³² Eflaki, *a.g.e.*, s. 188.

³³ Eflaki, *a.g.e.*, s. 79-80.

³⁴ Eflaki, *a.g.e.*, s. 88.

³⁵ Eflaki, *a.g.e.*, s. 109.

³⁶ Eflaki, *a.g.e.*, s. 543.

³⁷ Eflaki, *a.g.e.*, s. 259.

Eserde kadınların sadece kerametlerde, dini konularda, sema toplantılarında bahsi geçmemiştir. Evlilik, geçim, maddiyat, çocuk yetiştirme gibi birçok konuda adları zikredilmiştir. Mevlânâ'nın kızı Melike Hatun'un babasına gidip kocasının cimriliği hakkında şikâyetle bulunması ve Mevlânâ'nın bu durum hakkında nasihatler vermesi, kızı Melike Hatun'u rahatlatması, bu durumu açıklayan önemli bir rivayettir.³⁸ Eserde nakledilen başka bir rivayette ise kadınlar ile ilgili nasihatlere yer verilmiştir: "...umulur ki oğlumuz ona haksızlık etmez. Bir an bile kadının gönlüne 'babamın ölümünden sonra vefasızlık ediyorlar' diye bir düşüncenin girmemesi için oğlumuz ona hiçbir zaman bilerek ya da bilmeyerek kötü bir hareketle bulunmaz ve ona karşı olan gözetme görevini de bırakmaz..."³⁹ Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere kadına değer verilmesi hususunda önemle bahsedilmiştir. Kadınların karı-koca ilişkileri de açıkça günümüze aktarılmıştır. Gerek Mevlânâ gerekse Şems-i Tebrizî'den nakledilen rivayetlerde karı-koca arasında cinsellik konusu bir çekince olmadan konuşulmuş ve bu durum da bizlere açıkça ulaştırılmıştır.⁴⁰

Sonuç

Türklerin İslamiyet'i kabulü sonrasında veli, derviş, şeyh, sufi gibi önemli kabul edilen dini konular ortaya çıkmıştır. Bu durum İslamiyet'in Türkler arasında hızla yayılmasına sebep olmuştur. Öyle ki Moğol zulmünden kaçan derviş ve sufi çevrelerin sığınağı Anadolu coğrafyası olmuştur. Anadolu'da büyük bir etkiye sahip olan sayılı isimlerden bir tanesi de Bahaeddin Veled'in oğlu olan Mevlânâ Celaleddin Rumi'dir. Mevlânâ'yı diğer tasavvuf çevrelerinden ayıran en önemli özelliklerden bir tanesi meclislerinde kadına yer vermesidir. Mevlevilik, toplumda kadını çok önemli bir konumda görmüş ve her defasında böyle ifade etmiştir. Biz bunu Eflaki'nin Menakıb'ul Arifin adlı eserinden öğrenmekteyiz. Kadın toplantılardan, çalışmalarından, semalardan geri durmamış, aksine içerisinde yer almıştır. Öyle ki zaman zaman kadın dervişlerin evlerinde sema toplantıları düzenlenmiş, saray kadınlarından gerekli zamanlarda yardım istenmiştir. Kadın sadece evinde yemek yapan, çocuk bakan bir konumda karşımıza çıkmamıştır. Kadın isimleri anılırken ulu, yüceliğini ön plana çıkaran benzetmeler yapılmıştır. Eflaki'nin eserinde kadının evin içindeki durumundan, dervişlik durumundan, şeyhlik makamına erişmişliğinden ve daha nice konulardan bahsedilmiştir. Bazı zamanlar eserde abartıya ver verilmiş olsa dahi döneme ışık tutan önemli kaynaklardan bir tanesidir. Kadın geçmişte olduğu gibi Türkiye Selçuklularında da ön saflarda yerini almıştır. Saray kadınlarının etkin bir nüfuza sahip olması ve bu durumun tasavvuf çevresinde de etkisini devam ettirmiş olması zamanın toplum yapısına büyük oranda ışık tutmaktadır.

Kaynaklar

BAHADIR, Gürhan: "Ortaçağ Anadolu'sunda Türk-İslâm Medeniyetinin Oluşması (636-1100)", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 16, Yıl: 2011.

³⁸ Eflaki, *a.g.e.*, s. 283.

³⁹ Eflaki, *a.g.e.*, s. 549.

⁴⁰ Eflaki, *a.g.e.*, s. 364.

BARTOLD, V.V.: *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, terc. Râgıp Hulusi Özdem, Haz. Kâzım Yaşar Koprıman - İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara 2017.

BİÇAK, Sedat: *Türkiye Selçuklu Toplumunda Kadın (XI. - XIV. Yüzyıl)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

BEZER, Gülay Ögün: "Terken", *TDV İA*, Cilt: 40, İstanbul 2011.

DANIŞMEND, İsmail Hami: *Türkler ve Müslümanlık Türk Irkı Niçin Müslüman Olmuştur*, Ötügen Neşriyat, 5. Basım, İstanbul 2019.

DEMİRKENT, Işın: *Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (1118-1176)*, TTK Yay., Ankara 2001.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battüta Tanci: *İbn Battüta Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul 2017.

EFLAKİ, Ahmet: *Ariflerin Menkıbeleri*, Çev. T. Yazıcı, Kabalıcı Yay., İstanbul 2012.

ERGİN, Muharrem: *Orhun Abideleri*, KA Doğu Yüzü, Boğaziçi Yay., İstanbul 2009.

GORDLEVSKİY, V.A.: *Küçük Asya'da Selçuklular*, Terc. Abdülkadir İnan, Yayına Hazırlayan: Timurlan Omorov, Türk Tarih Kurumu, 2. Baskı, Ankara 2019.

GÜLTEPE, Necati: *Türk Kadın Tarihine Giriş*, Ötügen Yay., İstanbul 2017.

KESİK, Muharrem: *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116-1155)*, TTK Yay., Ankara 2003.

KHONİATES, Niketas: *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, Terc. Fikret Işıltan, TTK Yay., Ankara 1995.

KIEL, Machiel: "Sarı Saltuk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 36, İstanbul 2009.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat: *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, 12. Baskı, Ankara 2012.

KÖYMEN, Mehmet Altay: *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, 6. Baskı, Ankara 2017.

Nizâmü'l-Mülk: *Siyâset-Nâme*, Haz. Mehmet Altay Köymen, TTK Yay., Ankara 2013.

OCAK, A. Yaşar: "Hacı Bektâş-ı Velî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 14, İstanbul 1996.

_____ : *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

_____ : *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2011.

ÖNGÖREN, Reşat: "Mevlânâ Celaleddin Rumi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, Ankara 2004.

ŞAHİN, Haşim: "Mevlana'nın Yaşadığı Dönemde Anadolu'da Kültürel Hayat", *Lacivert Yaşam Kültürü Dergisi*, Sayı: 63, İstanbul, Aralık 2019.

ŞAHİN, İlhan: "Ahi Evran", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, İstanbul 1988.

TURAN, Osman: *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötügen Yay., İstanbul 2011.

_____ : *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötügen Yay., İstanbul 2013.

ÜREMİŞ, Ali: "Türkiye Selçuklularında Bazı Sünni Tasavvuf Hareketleri", *Selçuklu Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 28, Konya 2010.

YAZICI, Tahsin: "Ahmed Eflâki", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul 1989.

_____ : "Menâkıbü'l Ârifin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, İstanbul 2004.

YILDIZ, H. Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, İlgî Kültür Sanat Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2011.